

El bisbe Climent i la cultura catalana setcentista

Mireia Campabadal i Bertran*

RESUMEN

Este trabajo presenta distintas reflexiones en torno a la actitud del obispo en relación con la cultura catalana de su época, por un lado, interpretando (y, en algún caso, reinterpretando) aquellas de sus afirmaciones que han tenido más peso doctrinal en materia lingüística y, por otro, analizando con un cierto detalle una de sus actuaciones más relevantes como figura pública en Barcelona: el encargo a la Real Academia de Buenas Letras de la elaboración de un diccionario catalán. Y todo ello con el fin de situarle, por la significación real de su figura en el panorama cultural del siglo XVIII, en el contexto previo a la recuperación de la cultura propia.

Palabras clave: Obispo Josep Climent, ideología lingüística, cultura catalana, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.

SUMMARY

This paper offers several observations with respect to the Bishop's attitude regarding the Catalan culture of his time. The observations are organized around two aspects: on the one hand interpreting (and in some cases reinterpreting) his affirmations that have had more doctrinal impact on linguistic material. And on the other hand, analyzing in detail one of his most important accomplishments as a public person in Barcelona: his role in the elaboration of a Catalan dictionary by the Real Academia de Buenas Letras. The above mentioned analyses serve to corroborate Bishop Climent's relevance in the cultural panorama of the 18th century in the time prior to the recuperation of Catalan culture.

* Text de la intervenció a la taula rodona "Josep Climent: història, religió i cultural", celebrada al Departament d'Història Moderna, Universitat de Barcelona, el 22 de novembre de 2006.

Key words: Bishop Josep Climent, linguistic ideology, Catalan culture, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.

L'any 1770, al pròleg dels *Rudimentos de la gramática castellana*, Salvador Puig elogiava Josep Climent com a ferm i actiu promotor cultural. Aquest és un fet que ha comptat amb el consens unànime de tota la bibliografia dedicada al bisbe. En canvi, l'actitud de Climent en relació amb la cultura catalana de l'època (focalitzada especialment en el terreny lingüístic) ha estat una qüestió controvertida i ha passat d'artífex del Renaixement català¹ a "pedagog eliminador" de la llengua.²

Josep Moran, des de la perspectiva de l'historiador de la llengua que ha contemplat totes les èpoques de persecució del català, exposà el 1989 la següent teoria:

1. En aquesta línia, s'inserí, en un primer moment, Joan Bonet i Baltà, quan afirmà que Climent "manifestà una adhesió fonamental al fet català i a la seva llengua com a base de la seva nacionalitat" (Joan BONET I BALTÀ, "Introducció i cloenda" a Francesc TORT MITJANS, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781). Contribució a la historia de la teología pastoral tarraconense en el siglo XVIII*, Barcelona, Balmes, 1978, p. xv). Posteriorment, Marc Antoni Adell l'ha considerat un bisbe encarregat de "dignificar la nostra llengua" (Marc Antoni ADELL I CUEVA, "El bisbe Climent i la nostra llengua", *Saó*, 67 (1984), p. 15).

2. En concret, a través de l'ensenyament eclesiàstic barceloní, segons Germà Colón i Amadeu J. SOBERANAS (*Panorama de la lexicografia catalana: de les glosses medievals a Pompeu Fabra*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 127-130). Sostenen aquesta opinió Bonet i Baltà, que revisaria l'any 1984 el seu posicionament anterior i en faria l'afirmació citada al text (Joan BONET I BALTÀ, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 84), Josep Fontana, que el col·locà entre els "col·laboradors entusiastes de la tasca cultural castellanitzadora" (Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)* [= Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, vol. v], Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 96), Ricardo García Cárcel, que parla de "plans de castellanització" (Ricardo GARCÍA CÁRCEL, *Felipe V y los españoles*, Barcelona, Random House Mondadori, 2003, p. 337), o Joan Lluís MARFANY (*La llengua maltractada: el castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*, Barcelona, Empúries, 2001, p. 247-260), entre altres. Per a una panoràmica més extensa d'ambdues línies, veg. Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, "El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana" a *Estudis d'història de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 131-138.

La transcendència d'aquestes disposicions fou molt gran i, fins i tot, hagué d'acatar-les un bisbe episcopalista i antiregalista com Josep Climent, que fins llavors s'havia mostrat favorable a la llengua catalana, però és evident que foren dictades per un règim despòtic i contra la voluntat de la població.³

Les disposicions a què es referia eren les de la reial cèdula de 1768, a través de la qual Carles III imposava el castellà com a llengua única a les escoles (així com a la vida pública) i ordenava que l'ensenyament de Llatinitat i Retòrica fos fet en castellà (cosa que "recomanava" també als diaques, a les universitats i als regulars superiors).⁴ Sens dubte, fou aquesta "recomanació" la que marcà un abans i un després en Climent com a figura pública envers la qüestió de la llengua.

Que, com a bisbe de Barcelona, hagués d'acatar-les no vol pas dir, però, que hi estigués d'acord, com ho deixà entreveure (bé que veladament, atesa la circumstància política) en diversos moments de la seva trajectòria pública. Un dels més destacats el trobem en el següent fragment de la pastoral introductòria de *Los seis libros de la Retórica eclesiástica* (1770) de Luis de Granada, obra que Joan Bonet i Baltà considerà un mitjà de "promoció exclusiva de la predicació en llengua castellana a casa nostra":⁵

Pero siendo conveniente o preciso contraer las reglas de la elocución a una determinada lengua, *no sé cómo ejecutarlo*. Veo que en casi todas las iglesias de mi obispado y de este principado se predica *en lengua catalana o lemosina*. En ella, se enseña la doctrina cristiana y se rezan las oraciones. Y, como todos sus naturales hablan esta lengua, y no son muchos los del pueblo que perfectamente

3. Josep MORAN, "Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana" a Antoni FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*, VIII. València, Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 661-662.

4. "Finalmente, mando que la enseñanza de Primeras Letras, Latinidad y Retórica se haga en lengua castellana generalmente, dondequiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y Justicias, recomendándose también por el mi consejo a los diocesanos, universidades i superiores regulares para su exacta observancia y diligencia en extender el idioma general de la nación para su mayor armonía y enlace recíproco" (recollit a FRANCESC FERRER I GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins a avui*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 37; veg. també les p. 35-57). Aquestes disposicions anaven en contra del llatí (sobretot, a les universitats), el francès (en l'àmbit filosòfic i científic) i el català.

5. BONET, *L'Església catalana*, p. 89.

entienden otra, comprendo que *no es justo ni posible hacer una novedad* que privaría a mis feligreses de saber lo que más o, según dijo Jesucristo (Luc. 10), lo que únicamente les importa y han de menester para salvarse. Y no debe atribuirse mi dictamen a preocupación o pasión a una lengua, que es la vulgar de mi *patria*, pues todos saben que los ilustrísimos preladados de esta provincia, que ni son catalanes ni valencianos, no sólo consienten que se predique y se enseñe la doctrina christiana en esta lengua, sino que lo mandan en sus pastorales y decretos de visita.⁶

Aquest passatge ha estat segmentat en diverses ocasions, fet que ha implicat que no sempre se'n copsés el sentit global. A més de la constatació que es predicava en la llengua materna del poble, hi ha tres elements que cal destacar:

1) La declaració de “no sé cómo ejecutarlo”: és a dir, que Climent reconeix explícitament i de manera rotunda que no sap com dur a terme el pas sobtat, per reial cèdula, a la predicació en castellà. Un pas al qual estava obligat a cedir pel fet de ser una de les màximes autoritats religioses.

2) La valoració del bisbe de la situació lingüística real i el seu criteri (“comprendo –diu– que no es justo ni posible hacer una novedad”, és a dir, el canvi de llengua), el qual justificà amb mots mesuradíssims: no era *possible* perquè el poble no entenia el castellà i el que era prioritari era la salvació de les ànimes; però, més important encara, no era *just*. I no ho era per la situació política que havia viscut Catalunya, situació que Climent coneixia prou bé. Com ens relata el seu biògraf, en l'oració fúnebre que dedicà a Felip V, pronunciada a Castelló l'any 1746, Climent demostrà el seu coneixement de la història més immediata, sobretot quant al conflicte dinàstic (en què, finalment, Carles II “a más no poder, se declaró a favor de Felipe, de la razón y de la justicia”) i quant a la Guerra de Successió:

¿He de deciros que, por la puerta de un Principado, que lo es de España, entró un príncipe a quitarle a nuestro rey la corona, que inundaron este reino tropas extranjeras, que prendió a ellos el fuego de la guerra civil?

A continuació, acabà demanant públicament, i en ocasió solemníssima, que cessessin les hostilitats contra els vençuts, perquè “me ofenden mu-

6. Cito de TORT, *El obispo de Barcelona*, p. 198, nota 35.

chísimo aquellos que *todavía* no cesan de herir la memoria y el honor de los infelices, y parece que pretenden eternizar el rigor y su castigo”,⁷ deixant entreveure, en certa manera, la seva ascendència austriacista.

Vint anys després (el 1766), en l'exordi del primer sermó pronunciat com a bisbe a la catedral de Barcelona⁸ (i essent conscient que, pel fet de ser el ser primer, seria un dels que generaria més expectació), destacà la unitat lingüística que existia entre Catalunya i València, més enllà, atès el context en què ho afirmà, de la mera *captatio benevolentiae*:⁹

Que si bien se mira, Valencia puede considerarse colonia de Cataluña, porque casi todos los valencianos son catalanes en el origen y, en corta diferencia, *iguales* son las costumbres y *la lengua*.¹⁰

Unitat lingüística, però també unitat com a poble per l'origen comú i els costums compartits. És en aquesta línia que Climent es referí, en les seves prèdiques, a “la corona de Aragó”, concepte que dugué a les seves màximes conseqüències quan sostingué que l'Audiència de Barcelona havia de ser dirigida per polítics d'aquesta “Corona” i quan, per aquest motiu, sol·licità que es nomenés fiscal el castellanenc Manuel Sisternes en lloc del castellà Rodríguez, el qual

es enemigo no sólo de los catalanes sino de los reynos de la Corona de Aragón [...]; de suerte que, corriendo por su mano los expedientes de nuestra patria, tendrán mal éxito.¹¹

i 3) La justificació, absolutament racional i il·lustrada, que el seu “dicta-

7. Veg. TORT, ob. cit., p. 192-193.

8. *Sermón que el ilustrísimo señor don Joseph Climent predicó en su iglesia catedral de Barcelona el domingo tercero de Adviento del año 1766.*

9. August Rafanell s'hi ha referit breument: “Per a la *captatio benevolentiae*, la unitat de la llengua catalano-valenciana era un dogma. Imaginar-se una situació inversa –un bisbe català a València parlant en aquests termes– sona més aviat improbable” (August RAFANELL, *La llengua silenciada. Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*, Barcelona, Empúries (Biblioteca Universal Empúries, 121), 1999, p. 139).

10. Cito de TORT, *El obispo de Barcelona*, p. 42.

11. Citat per Joan LLIDÓ I HERRERO a “J. Climent, filojansenismo y regalismo en la España de Carlos III”, *Anales Valentinios*, 8 (1978), p. 387; veg. també del mateix autor *El castellanense Joseph Climent, teólogo y obispo reformador*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura, 1981.

men” envers la no-conveniència del canvi de llengua en la predicació no era fruit de la seva “pasión a una lengua, que es la vulgar de mi *patria*”; és per això que recorda que, fins i tot els bisbes castellans, havien imposat fins aleshores l’aplicació rigorosa de la constitució II del Concili Tarraconense envers l’ús del català en la predicació i la catequesi.

I aquesta era una justificació necessària, perquè les autoritats havien de ser conscients de la veritable “passió” de Climent pel català. Apassionat s’hi mostrà sempre, com ha remarcat Marc Antoni Adell, al llarg de la seva vida, tant privada com pública. Consta que l’emprà en les relacions interpersonals (Només recordaré el fragment d’una carta esmentada per Francesc Tort en què Albert Madriguera, rector de Sant Fructuós, justificava la seva opció lingüística dient que havia escrit “ab idioma català per saber és gust de vostra senyoria il·lustríssima”¹²). Però, sobretot, ho féu com a figura pública i autoritat religiosa que era, per bé que en la mesura que li fou possible. D’una banda, a nivell teòric, actuà com a apòleg quan en destacà un parell de qualitats extrínseques pretèrites:

*La lengua valenciana, que comúnmente hablamos y que entonces era la lengua de nuestra corte, se hizo lengua verdaderamente universal.*¹³

El fragment ja ha estat citat diverses vegades; el que m’interessa ara, però, és emmarcar-lo en un context molt precís en relació amb les apologies setcentistes del català. Climent escollí, per pronunciar aquestes idees claus, la prèdica del tercer centenari de Sant Vicent Ferrer, l’any 1755, pronunciada a la catedral de València. Des de mitjan segle XVI, l’ús del valencià en la predicació havia quedat reduït exclusivament a les festes de commemoració d’aquest sant, per inèrcia i de manera costumista.¹⁴ Conscient d’aquest fet, tot i que no seguí la tradició de parlar en valencià, perquè la predicació a València en castellà era ja aleshores molt estesa, Climent no pogué estar-se’n d’aprofitar la solemne ocasió per remetre a un dels trets que contribuïa a l’exaltació de l’idioma que encara “comúnmente” es parlava: que sant Vicent Ferrer fos entès per

12. TORT, ob. cit., p. 196, nota 22.

13. TORT, ob. cit., p. 15.

14. Veg. Emili CASANOVA, “Sobre els sermons de les festes de Sant Vicent Ferrer al segle XVIII a València” a *Miscel·lània d’homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. I. Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Societat d’Onomàstica / Universitat de Barcelona / Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 385-407.

tothom parlant en valencià esdevenint, així, llengua universal, a més de llengua de Cort.¹⁵

De l'altra banda, a nivell diguem-ne pràctic, prengué el català com a mitjà d'accés al poble: publicà en la llengua materna diversos edictes, circulars i pastorals (en català o bilingües¹⁶), hi pronuncià sermons i redactà els diaris de visites (abans en llatí) i diversos documents de la cúria i traduí “en nostra llengua vulgar” textos que circulaven en llatí o castellà (com la instrucció de sant Carles Borromeu).

Però això no havia d'implicar que deixés de defensar la importància del castellà, indispensable com a llengua de cultura en la societat de l'època. Ateses les circumstàncies, no podia deixar de reconèixer “la necesidad que tenemos de estudiar la gramática castellana los que nacimos en las provincias en que no es la lengua vulgar”, una necessitat que venia de segles enrere, del moment en què el català deixà de ser llengua de Cort, com a conseqüència de la unió de la Corona d'Aragó amb la de Castella i pel fet que “apenas después acá se ha dado a luz uno u otro libro en lengua lemosina”. Calia el castellà “para que los naturales de estos reinos se instruyan en las letras”, però sobretot perquè “se habiliten para obtener empleos políticos o militares”.¹⁷ Una idea que reblaria el 1770 al *Méthodo o Plan de estudios*:

15. Sens dubte, Climent havia de tenir un coneixement de primera mà dels sermons dedicats a la figura del sant i, fins i tot, de les nombroses composicions literàries que circulaven amb motiu de les celebracions de la seva canonització. Un altre valencià, Carles Ros, havia afirmat només tres anys abans: “La lengua valenciana mereció el timbre de apostólica y santa porque sirvió de clarín de la divina sabiduría, resonando la armonía de su voz por todo el orbe, quando, articulada en la boca de san Vicente Ferrer, hijo y ahijado de esta muy ilustre ciudad de Valencia, le entendieron no tan sólo quantas naciones hay, sí que hasta los simples, sordos, locos y muchachos incapazes, que esta lengua fue como el maná que se acomodó (predicando en ella san Vicente) al gusto e inteligencia de todos, cada uno en su lengua natural: maravilla que no podrá alegar otro idioma y blason para el valenciano” (Carles Ros, *Qualidades y blasones de la lengua valenciana*, València, Impremta de Josep Estevan Dolç, [1752], p. 14-15).

16. Bonet i Baltà, en canvi, creu respecte d'aquest bilingüisme que, “ben considerat el seu comportament d'equiparació de les dues llengües, fa pensar que més aviat es col·locava un parany estratègic per introduir la llengua castellana imposada contra Catalunya” (BONET, *L'Església catalana...*, p. 85).

17. Cito de TORT, *El obispo de Barcelona*, p. 199.

[...] considerando qu n necesario sea en Cataluña sepan hablar la lengua castellana, ya porque deben tratarse con ella asuntos de mayor importancia así de la religión como del estado, ya porque es indispensable que se sepa para seguir carrera de estudios des de que eman  la real disposición de su magestad, en que se mand  que la lengua vulgar en las aulas no sea, aun para Cataluña, otra que la castellana [...].¹⁸

Així, doncs, fruit de la seva capacitat d'observació sempre realista i pragm tica, en aquest cas de la convergència d'ambdós fets (el del castellà com a llengua erudita i d'accés als llocs de treball i l'aplicació de la reial cèdula a l'ensenyament), tota la tasca climentina gir  entorn no tant de fer complir de manera "servil" les disposicions de Carles III sinó de facilitar,

- a) d'una banda, el canvi de llengua de predicació dels prelats, als quals recomanava que tinguessin bons models castellans per a predicar correctament (d'aquí la traducció al castellà de la *Rhetorica ecclesiastica* de Granada);
- b) i, de l'altra, l'accés a la cultura (i als càrrecs polítics o militars) per part del poble, en concret, a través de l'ensenyament.

Fou en aquesta darrera línia que costej  l'edició dels esmentats *Rudimentos de la gram tica castellana* (1770), de Salvador Puig,¹⁹ amb el text parcialment bilingüe castellà-català (la primera columna  s en català) i per a  s del col·legi episcopal. En efecte, com ja destacaren Germà Colón i Amadeu Soberanas, es tracta d'una obra "escassament bilingüe, amb predomini del castellà damunt del català en les definicions i explicacions gramaticals",²⁰ que conté alguns (més aviat pocs) dels principis gramaticals bàsics en català (com els demostratius o els possessius); amb tot, atesa la manca d'una gram tica catalana impresa, degué esdevenir, ni que fos indirectament (a través de les definicions), un cert referent també del català, si més no a nivell pràctic.²¹ I més encara si tenim en compte la important difusió d'aquesta obra.²²

18. Cito de BONET, ob. cit., p. 86.

19. SALVADOR PUIG, *Rudimentos de la gram tica castellana que, por disposición del ilustrísimo señor don Josef Climent, obispo de Barcelona [...] se han de enseñar en su Colegio Episcopal y Tridentino*, Barcelona, Tom s Piferrer, impr., 1770.

20. COLÓN i SOBERANAS, *Panorama de la lexicografía catalana*, p. 129.

21. Massa optimista resulta potser l'afirmació d'Adell que aquesta obra "fou un encert en tant que fixava i normativitzava el català oral molt dispers i corromput" (Marc Antoni ADELL i CUEVA, *El bisbe Climent i la pedagogia de la Il·lustració* [treball inèdit], epígraf 8.1.).

22. Em consta, en aquest sentit, que Puig, després de demanar la llicència d'impressió corresponent a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de la qual n'era membre, en va fer arribar un exemplar per a cada acadèmic (junta general de 6/II/1771).

No m'ocuparé aquí del tema de l'adquisició d'una segona llengua, la castellana, per a l'aprenentatge posterior de la llatina, que ja ha estat tractat a bastament per Marc Antoni Adell.²³ Només en remarcaré un element de contrast: la diferència (contextual) és clara respecte de les teories del pedagog Baldiri Reixac, que, uns anys abans (el 1749), es pronunciava absolutament a favor del català: “Entre todas las lenguas, la que ab más perfección deuen saber los minyons és la lengua pròpia de sa pàtria” —afirmà a les seves *Instruccions per la ensenyança de minyons*—, per bé que també calgués ensenyar llatí i castellà, perquè “todas las provincias de aquest regne tenen una gran comunicació entre sí”.²⁴ Però això era anys abans de la Reial Cèdula.

Malgrat les mesures que acabo d'esmentar, Climent no oblidà mai la necessitat de preservar el català també com a llengua de cultura, sobretot en temps pretèrits. Ja li ho havia advertit Gregori Maians, en una carta del mateix any 1768:

Celebro mucho que vuestra señoría ilustrísima vaya introduciendo la lengua castellana para que los catalanes se aficionen a los buenos libros que ella tiene, pero siempre es necesaria la conservación de la catalana para la inteligencia de las leyes, escritos antiguos y libros, y para entender mejor la doctrina christiana, pues en nuestro reino hay muchos que la aprenden en castellano, y no la entienden porque no saben la lengua estraña como la nativa.²⁵

Precisament “conservar la memoria y pureza” del català fou un dels principals objectius del diccionari que Climent encarregà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (RABLB). El 29 de juliol de 1769, Josep Galceran de Pinós, aleshores vicepresident de la corporació barcelonina, exposà a la junta particular que

el ilustrísimo señor obispo de esta ciudad le había manifestado que, habiéndose de enseñar de aquí en adelante la grammática en castellano, en virtud de la real cé-

23. Al treball inèdit esmentat més amunt i a la seva tesi de llicenciatura en Pedagogia intitolada *La educación popular en la Ilustración: el obispo Climent* (Universitat de València, 1985).

24. Cito de Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, *El pensament i l'activitat literària del Setcents català*, vol. 1: *Ideologia il·lustrada i renovació cultural*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona (Textos i comentaris, 4), 2004, p. 102.

25. Carta citada a Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, Oliva, Ajuntament d'Oliva, 1970, p. 281.

dula que lo previene, consideraba mui conveniente hubiese *un perfecto diccionario de la lengua cathalana para facilitar la enseñansa de la castellana y conservar la memoria y pureza de aquella*, y que le parecía sería éste un trabajo muy propio de un cuerpo como la Real Academia y que no se detuviese ésta en el gasto de la impresión, pues lo costearía él mismo, si no se discurriese otro medio.²⁶

De fet, la relació amb aquesta institució li venia d'anys abans, del 1766, quan una comissió d'acadèmics (integrada per Antoni de Ravissa, Domènec Fèlix de Móra, segon marquès de Llo, Joan d'Alòs i Josep de Portell) anà a fer-li una visita protocol·lària, durant la qual el recent bisbe manifestà "las singulares expresiones de favor y estimación de la Academia".²⁷ Un d'aquests comissionats, Joan d'Alòs, li dedicà un *Lirico panegiris* en forma d'oda, que llegiria a la primera junta general celebrada després de la visita (la de 7 de gener de 1767), composició que, malauradament, no ens ha pervingut.

Tampoc no parlaré ara del llarg procés d'elaboració del diccionari.²⁸ Tot i que els acadèmics iniciaren les gestions per al seu acompliment d'una manera immediata, la decadència corporativa, tant econòmica com humana —o potser les "presiones sin duda gubernamentales", com ha asse-

26. Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (ARABLB), 1-II-28: *Quaderno de juntas particulares desde 29 julio de 1767 hasta el mes de enero de 1779*, f. [6]. A partir d'ara, si no s'indica el contrari, les citacions referents al diccionari provindran d'aquest quadern d'actes.

Aquest encàrrec tingué força transcendència pública, cosa que es desprèn, entre altres fets, de la carta de Josep Finestres a Gregori Maians (datada el 23 d'octubre de 1769), en què li comentava: "En Barcelona quieren los académicos, a instancias de su ilustrísimo prelado, según dicen, componer un *Vocabulario de la lengua catalana-lemosina*, y otro de la usada de esta parte de dos siglos, sobre [el] que uno de los principales de dicha Academia me pidió instrucción; pero creo que no tendrá efecto este proyecto, por la mucha dificultad y trabajo que encontrarán en la ejecución y por su corta habilidad" (Josep FINESTRES I DE MONSALVO, *Epistolari* (ed. a cura d'Ignasi CASANOVAS), vol. II. Barcelona, Biblioteca Balmes (Documents per a la història cultura de Catalunya en el segle XVIII, 3), 1934, p. 400). Segons aquesta informació hi hauria, inicialment, una obra dedicada a recollir els mots antics (i obsolets), i una altra que s'ocuparia de les veus actuals i d'ús corrent.

27. ARABLB, 1-II-3: *Acuerdos de la junta general desde mayo de 1752 hasta 5 de febrero de 1777*, p. 169.

28. Ja ho he fet extensament a *La Reial Acadèmia de Bones Lletres en el segle XVIII: l'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 2006, p. 223-242.

nyalat Tort,²⁹ però que no he pogut documentar–, l'acabà paralitzant, fins a inicis del segle XIX, en què aparegué el *Diccionario catalán-castellano-latino* (Barcelona, Oficina de Tecla Pla, viuda, 1803-1805), signat, de fet com a editors, per Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà.

Voldria, això sí, destacar-ne de manera succinta un parell d'aspectes relacionats directament amb Climent. El primer: que el projecte anà a càrrec d'acadèmics estretament vinculats al bisbe que els havia fet la proposta de redactar-lo. Durant la seva gènesi, destaca l'actuació de Salvador Puig, que fou qui s'ocupà d'ordenar, segons èpoques, els textos que havien de servir de fonts per a la redacció del diccionari i qui els repartí, per autors, entre els acadèmics comissionats per a la seva elaboració, a fi que poguessin anar formant “un alfabeto de voces antiguas y aun de todas las antiquadas”; a més, adjudicà a cadascun d'aquests comissionats una o dues lletres referides a les veus corrents o usuals.

Paral·lelament als esforços de la corporació barcelonina, Fèlix Amat havia estat preparant un lèxic, de manera que al 1783 tenia enllestit un diccionari bilingüe (català-castellà).³⁰ Posats a especular, i atès l'important mestratge i protecció que exercí Climent,³¹ podria ser que, coneixedor de l'encàrrec del bisbe i observant que aquesta tasca no avançava (a diferència dels *Rudimentos* de Puig), Amat optés per emprendre-la tot sol i, més endavant, per manca de temps, decidís comptar amb la col·laboració d'altres acadèmics, que també pertanyien al cercle de Climent. Pensem que Joaquim Esteve (amic i company de comissió al qual Fèlix Amat lliurà el manuscrit original i els materials que havia anat recollint, amb la condició expressa que el seu nom no aparegués entre el dels autors) i Josep Bellvitges havien estat catedràtics de Retòrica al Seminari de Barcelona, del qual Amat, al seu torn, era el bibliotecari. A aquests, se'ls afegí l'advocat Antoni Juglà. Fet i fet, “eran los tres ami-

29. TORT, *El obispo de Barcelona*, p. 197.

30. Potser aquest fou un dels motius perquè Amat entrés a l'Acadèmia el juliol de 1782, quan ja feia un any llarg que estava treballant en el seu vocabulari. En qualsevol cas, no hi ha dubte que fou aquest fet el que afavorí que l'escollissin per encapçalar la comissió del diccionari represa l'any 1790.

31. Veg. l'elogi històric que li dedicà Amat, intítulat *Breve relación de las exequias que, por el alma del ilustrísimo señor don Josef Climent, celebró su amante familia en el convento de Predicadores de Barcelona [...] y un elogio histórico para ilustración de la oración fúnebre* (Barcelona, Bernat Pla, impr., [1781]).

gos que últimamente le habían puesto en estado de presentarse al consejo para la licencia”.³² A més, cal afegir que Ignasi Torres i Amat en corregí les proves tipogràfiques i prengué part en la redacció definitiva.

L'altre aspecte que voldria tractar breument és la significació i objectiu real d'aquesta obra, a través de testimonis de l'època. Als *Rudimentos*, Salvador Puig afirmà:

También juzgó vuestra señoría ilustrísima que convendría mucho para este fin de que *valencianos y catalanes aprendieran la lengua española y para otros fines, no menos útiles*, que la Academia de Buenas Letras de esta ciudad se encargara de componer un *diccionario lemosino-castellano*.

En efecte, Puig, que coneixia bé el projecte, ja es referí a “otros fines no menos útiles”, fins que havia assenyalat explícitament Climent a l'hora d'encarregar-ne l'elaboració: conservar la memòria del català i mantenir-ne la puresa. Quant al primer, el tenien ben clar els acadèmics de la de Bones Lletres de Barcelona: el diccionari havia de servir “de *depósito de la lengua catalana* y de desempeño para la utilidad del público, no sólo en punto de las voces usuales y corrientes, sino también para inteligencia de las antiguas y aun de las antiquadas” (junta particular de 24/IV/1770).

Aquest concepte de preservació, molt en la línia del projecte principal de l'Acadèmia (la redacció d'una nova història de Catalunya), també fou exposat en un memorial de finals de 1802, adreçat a Carles IV, en què es parlava del diccionari com una

obra tan difícil y molesta como útil para propagar y extender en la provincia, según vuestras reales intenciones, el idioma español y *facilitar la inteligencia de una lengua que, en otros tiempos, lo fue de corte* y en la que escribieron varias obras los reyes de Aragón y que se conservan en el día.³³

En relació amb la segona de les finalitats esmentades més amunt, l'aca-

32. FÈLIX TORRES I AMAT, *Vida del ilustrísimo señor don Félix Amat, arzobispo de Palmira, abad de San Ildefonso, confesor del señor don Carlos IV, del consejo de su magestad, etc.*, Madrid, Imprenta que fue de Fuentenebro, 1835, p. 88.

33. ARABLB, lligall 1-III-2 (n'hi ha una còpia a les actes, 1-III-1: *Registro de las juntas particulares celebradas por la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona durante el tiempo que ha sido secretario de ella el señor barón de Sarraí* [conté des de 1791 a 1807], p. 62-63).

dèmic Fèlix de Prats i de Santos, baró de Sarraí, en qualitat de zelador, féu referència l'any 1790 a la "formación de un *Diccionario latino-español-lemosín y catalán*, que abrirá la inteligencia a estos idiomas, y sería un verdadero crisol *para purificar el catalán del día*",³⁴ és a dir, que podria servir per netejar el català que es parlava dels barbarismes implantats. Al seu torn, Gabriel Casanova el qualificà, en la seva oració gratuïta de 1793, de "libro esencial para la perfecta inteligencia de mil agradables i sapientísimos autores, libro necesario para *conservar en su pureza nuestro idioma*".³⁵ "Conservar la pureza" del català, precisament les mateixes paraules pronunciades per Climent.³⁶

I més enllà encara havia anat el magistrat de la Reial Audiència Antoni Francesc de Tudó quan parlava, també en el seu discurs d'ingrés (1792), del diccionari com d'una obra que havia d'esdevenir, d'una banda, un factor d'integració política dins d'Espanya i, de l'altra, un element d'unificació del català, fent possible

la exaltación del nuestro [és a dir, del català] al conocimiento de la maior parte de los sugetos que, olvidando el carácter y progresos de él, le han reputado con el maior desprecio como g[u]irigai.³⁷

Així, doncs, el doble vessant de la ideologia lingüística de Climent quedà reflectit en la utilitat que havia de tenir el diccionari. Cal dir també que, a més de servir d'estímul en un moment de decadència corporativa, l'encàrrec del bisbe afegí als objectius de la RABLB els trets d'una Acadèmia de la llengua.

Com a conclusió, cal preguntar-se: acabà, doncs, Climent "claudicant"

34. ARABLB, 19è lligall, núm. 24 (1), f. [5r].

35. ARABLB, 1r lligall, núm. 18, f. 9r.

36. Francesc Tort ja indicà que l'encàrrec de Climent era per "burlar o no sagazmente el espíritu de la orden del gobierno pero, en todo caso, apoyándose en ella" (TORT, ob. cit., p. 196).

37. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 2029 (*Papeles varios*), document núm. 22, f. 105v. Cal remarcar la importància d'aquest parlament, atès que permet inserir el projecte del diccionari en una certa línia de recuperació de la llengua i literatura catalanes; diu Tudó, per acabar: "[...] a fin de que, con igual esmero, vuelva a florecer nuestra literatura catalana, que, por tan desgraciado evento, ha quedado sepultada su memoria, con justo sentimiento de los verdaderos amigos del país, a que nos estrecha oy más esta obligación quando nuestras fábricas y manufacturas se encumbran a la maior altura, con que vive el país tranquilo, rico, laborioso y útil para servir al monarca y al Estado" (f. 111v).

(com ha estat dit) davant la reial cèdula de Carles III? Creiem que no del tot o que, com a mínim, no ho féu des d'un punt de vista ideològic ni molt menys amb l'objectiu d'eliminar el català. Fet i fet, va canviar de llengua públicament a la primera oportunitat que va tenir: em refereixo a quan emprà la seva llengua materna en la benedicció del cementiri de Barcelona,³⁸ solemnitat en què no foren presents autoritats ni civils ni eclesiàstiques, i que tingué lloc en un moment en què ja havia estat pràcticament obligat a dimitir (pensem que la resta de sermons que havia pronunciat a la catedral, davant de les autoritats, els havia dit en castellà). Precisament, era la presència o absència de les autoritats borbòniques la que marcava l'opció lingüística presa per Climent, com ha destacat Josep Moran.³⁹ I potser també era conscient la seva manera ambigua de referir-se a la "llengua vulgar" sense precisar de quina es tractava; en aquest sentit, com ja observà Tort, "Climent considera por igual el catalán y el castellano nuestra lengua y ambas a la vez lenguas vulgares en contraposición al latín".

Només cal avançar una mica en el temps (fins a inicis del segle XIX) per trobar un comportament similar: Josep Pau Ballot escrigué la que ha estat considerada la primera gramàtica moderna impresa del català (1810-1813) després d'haver dedicat tota la seva vida a la docència del llatí i del castellà, per a l'aprenentatge dels quals havia produït diversos llibres, seguint, com tocava, l'esperit de la reial cèdula. I la redactà també en el primer moment que va poder, aprofitant un parèntesi polític favorable: durant l'"incís napoleònic" i dins del "projecte de restauració del català com a llengua oficial" que impulsaren els francesos.⁴⁰

I no he escollit el cas de Ballot únicament pel clar paral·lel d'actuació lingüística, sinó perquè Ramon Corts l'ha considerat com un protegit de

38. *Plàtica que, en conformitat de lo que disposa lo pontifical romà, féu lo il·lustríssim senyor bisbe de Barcelona en lo dia 13 de mars de est any 1775* (ed. a MORAN, "El bisbe Josep Climent", p. 142-144). Adell ha destacat la importància d'aquest sermó com a darer sermó públic rellevant.

39. Altres eclesiàstics també optaven pel mateix canvi. Josep Moran (ob. cit., p. 139) recull, precisament, un cas reportat pel baró de Maldà en què, a Calella l'any 1783, "lo solemne ofici [...] fou en idioma català, per no haver-hi, discorro, allí cap 'llengua de catastro', sí que tots catalans".

40. Vegeu August RAFANELL, *La llengua silenciada*, p. 118-119.

Climent, que el col·locà com a professor al Col·legi de Cordelles i li encomanà posteriorment l'organització al Seminari de Barcelona de la gramàtica castellana com a base per a l'estudi del llatí. Ballot fou un dels membres de l'"escola climentina", en mots de Bonet i Baltà, conjuntament amb Fèlix Amat (a qui posà com a primer bibliotecari de la Biblioteca Espiscopal, com ha estat dit), pare "real" del diccionari català i impulsor de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, publicades per Fèlix Torres i Amat l'any 1836, així com els catedràtics ja esmentats Esteve i Bellvitges, o el també bibliotecari Ignasi Torres i Amat. No m'estendré més perquè ja n'ha parlat a bastament Corts després de constatar que "fou aquest bisbe el qui donà suport als esforços de renovació de la cultura agrupant entorn seu diversos personatges de clara rellevància dins la ciutat comtal".⁴¹

En síntesi: quina fou la significació real de Climent com a figura pública en relació amb la llengua i la cultura catalana? Encara que és cert que optà per seguir la línia que descrigué Manuel Sisternes que "los preladados catalanes procuraban extender el castellano de un modo suave",⁴² no és menys cert que optà també per un plantejament possibilista quant a la seva llengua materna. La qualitat més destacada d'aquest plantejament és, al meu parer, la seva vehiculació en diverses plataformes públiques, en la mesura que li fou possible, i també la difusió que tingueren les seves idees pel fet de no conservar-se únicament manuscrites. A més, si hem de fer cas d'alguns dels resultats que s'obtingueren a partir de les seves iniciatives culturals, fins i tot podem trobar efectes contraris als que pretenien les autoritats borbòniques, com la fixació d'alguns dels principis bàsics gramaticals del català als *Rudimentos* de Puig o la preservació de la llengua al diccionari per a la interpretació dels documents, però més enllà de la valoració purament arqueològica de Gregori Maians, perquè l'obra lexicogràfica havia de servir també per a purificar "el català del dia" (no oblidem que, per Climent, el català era ben viu i el seu ús tenia un sentit pràctic). L'esmentat Ballot, en parlar d'aquest darrer treball, digué:

41. Ramon CORTS I BLAY, *L'arquebisbe Fèlix Amat (1750-1824) i l'última Il·lustració espanyola*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya / Herder (Col·lectània Sant Pacià, 44), 1992, p. 47.

42. Cito de BONET, *L'Església catalana*, p. 83.

No reprobó lo diccionari cathalà que isqué a llum en lo any 1803, antes aprecio lo treball de los que lo han compost, puix han vençut la dificultat de formar-lo, y han obert camí.⁴²

Precisament això és el que féu Climent, “obrir camí” a aquells que bastirien més endavant no només un programa de preservació sinó també de recuperació cultural catalana bé que vehiculat en castellà, com a llengua erudita, fonamentat en el manteniment de l'especificitat pròpia (concepte que lliga amb el de contraposar la Corona d'Aragó a Castella). I ho féu amb l'actitud que he intentat descriure i que encomanà a tots els que eren al seu voltant.

42. Cito de BONET, "Introducció i cloenda", p. XVI.